

Анышова Б. Т.

КЫСКАРТЫЛГАН САЯСИЙ ТЕРМИНДЕРДИН КОЛДОНУШУ

Анышова Б. Т.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АББРЕВИАТУР С ПОЛИТИЧЕСКИМ ЗНАЧЕНИЕМ

С. Т. Apyshova

THE USE OF REDUCED POLITICAL TERMS

УДК: 81// 373. 46:001.4

Макалада кыскартылган саясий терминдер изилденди жана гезиттик мисалдардын негизинде талдоого алынды.

Негизги сөздөр: кыскартылган саясий терминдер, борбордук шайлоо комиссиясы, баш тамгалардан кыскартылган лексика, мамлекеттик дума, муундук кыскартуу.

В данной статье исследованы и проанализированы аббревиатуры с политическим значением на материале газетных публикаций.

Ключевые слова: аббревиатуры с политическими значениями, центральная избирательная комиссия, буквенная аббревиатура, государственная дума, слоговая аббревиатура

The article is about the abbreviated terms which have been discussed based on the material's in newspapers.

Key words: abbreviated political terms, central election commission, reduction of capital letters, vocabulary (lexis), the state дума, and reduction of syllables.

Коомубузда жүрүп жаткан саясий процесстердин агымы өзүнүн таасирин тилибизге тийгизүү менен калктын катмарына публицистиканын негизинде да таралууда. Учурдагы ММКда кыскартылган сөздөрдүн орду жогорку актуалдуулукка ээ. Себеби, ММК массалык аудиторияга саясий маалыматты жеткирүүчү канал болуп саналгандыктан, гезиттерде, үгүт-насыяттык үндөөлөрдө, билдирүүлөрдө, басылмаларда кеңири колдонулат.

Саясий терминдердин калыптануусунда алардын татаал формаларынын кыскартылышы да өзгөчө орунду ээлейт. Кыргыз тилинде да бир нече сөздөн турган конструкцияларды, тизмектерди кыскартуу жолу менен пайда болгон саясий терминдер, б. а., аббревиатуралар орун алат. Тил илиминде “аббревиатура” – кыскартуу жолу менен түзүлгөн татаал сөздөр (мисалы: БУУ, ИИМ, боршайком, райатком) [4:19].

Кыскартылган сөздөр боюнча окумуштуу Анапияева Асел Абдысатаровна “Кыргыз тилиндеги 1980-жылдан кийинки неологизмдер (басма сөз материалдары боюнча)” деген эмгегинде: Мурун кыргыз тилинин сөздүк составында кыскартылган татаал сөздөр болгон эмес. Булар орус тилинин түздөн-түз таасири менен пайда болду. Ошондуктан алар кыргыз тилинде неологизмдердин катарына кошулат. Ал эми кыргыз тили кыскартылган татаал сөздөр менен [аббревиатура] негизинен кабыл алуу жолу аркылуу баюуда – деген пикирин билдирсе, ф.и.д., профессор Ж. Мамытов 80-жылдарга чейинки иликтөөсүндө калькалоо аркылуу кыргыз тилинде бирин-экин гана кыскартылган сөздөр пайда болгон. Мисалы: ЦК дегенден БК, США дегенден АКШ, исполком дегенден атком, ж. б. Мисалы: «КПСС

БКнын тарыхый сентябрь пленумунун болуп өткөнүнө 10 жыл толду» [«ЛЖ», 20.09.1963]; «Айыл аткому Касым уулу он мата алып, «кун бербесеңер болбойт» деп жатып алды» [«ЭТ», 4.01.1926], – деп, бир нече мисалдарды көрсөтүү менен белгилеген [2:65]. Ошондой эле кыргыз тилинин кыскартылган сөздөрү жөнүндө кеңири маалыматты А. Т. Карымшакованын «Кыргыз тилиндеги жаңы кыскартуулар (аббревиатуралар)» аттуу илимий макаласынан да кезиктиребиз. Автор өзүнүн макаласында кыскартылган сөздөрдү иликтөөгө алган жана бул маселе боюнча Б. Орузбаева, Закирова, Ж. Шүкүров, С. Давлетов, С. Кудайбергенов, И. Абдувалиев, Т. Садыков, Бакеев, Асылбеков сыяктуу окумуштуулардын ой-пикирлерин чагылдырган. Тактап айтканда, автор өзүнүн изилдөөсүндө кыскартылган сөздөрдүн кыргыз тилине мүнөздүү болбогон жаңы көрүнүш экендигин жана кыскартылган сөздөр орус тилинин таасиринен пайда болгондугун тастыктайт. Ошондой эле автор акыркы 10-15 жылда пайда болгон жаңы кыскартылган сөздөрдүн түрлөрүн иликтеп, кеңири маалымат берет да, түзүлүшү жагынан кыскартылган сөздөрдүн эки вариантын гана көрсөтөт жана жаңы кыскартылган сөздөрдүн ичинен муундук кыскартуулар деген түрүн иликтеген материалдардан жолуктура албагандыгын белгилейт [3: 70]. Биз бул пикирге макул эмеспиз, анткени биз караган материалдын ичинде кыскартылган сөздөрдүн дээрлик бардык түрлөрү бар экендигин төмөндөгү кыскартылган саясий терминдердин негизинде карайлы. Булар:

1. Баш тамгалардан турган терминдер

Сөздөрдүн башкы тамгалары сакталып, калгандарын толук бойдон кыскартуу:

МАИ – мамлекеттик автоинспекциясы

ЖК – Жогорку Кеңеш

ЕККУ – Европадагы коопсуздук жана кызматташтык уюму,

УКК – Улуттук коопсуздук кызматы,

КСДП – Кыргызстандын социал-демократ партиясы,

ӨКМ – Өзгөчө кырдаалдар министрлиги

КМШ – Көз карандысыз мамлекеттер шериктешиги

ЕЭАС – Европа экономика аймактык союзу

2. Муундук айкаштардан турган терминдер.

Эки же андан ашык компоненттен турган терминдердин биринчи мууну кыскартылып, кийинки бөлүгү толук жазылат.

Мамкатчы – мамлекеттик катчы

Облюстиция – областтык юстиция

Соцфонд – социалдык фонд

Мамдума – мамлекеттик дума

Раймамадминистрация – райондук мамлекеттик администрация

Мамагенттик – мамлекеттик агенттик

Облгубернатор – областтык губернатор

Башпрокурор – башкы прокурор

3. Биринчи муунунан кыскартылган саясий терминдер.

Эки же андан ашык компоненттен турган терминдердин бардык бөлүгү башкы муунунан кыскартылат:

Финмин – финансы министрлиги

Боршайком – борбордук шайлоо комиссиясы

4. Толугу менен сөздүн лексикалык маанисине дал келген терминдер – БУУ – Бириккен Улуттар Уюму, ТИМ – Тышкы иштер министрлиги, АК - Акционердик коом. Мында БУУ, АК, ТИМ кыскартылган саясий терминдери өз алдынча каралганда, кыргыз тилиндеги буу 1. Суудан же составында суу бар башка суюктуктан, нымдуу заттардан кайнап ысууда же суукта муздаганда пайда болуучу боз түстөгү газ сымалдуу зат. Мисалы, Аттын мурдунан чыккан буу кол ыштыктын түтүнүндөй буркурайт. (М. Убукеев), 2. Кап, баштык сыяктуу идиштердин оозун бүйрө байлоо, куушура байлоо. М.: Чымчып бууган чаначты кармап, абышка эл ортосунда (Т.Сыдыкбеков) [4:68].

Ак 1. Кардын, сүттүн түсүндөй түс. М.: Ак кагаз, ак көйнөк. 2. Чындык, жалгандыгы жок, акыйкат. Мисалы, Ачык айтып, ак сүйлө. 3. Суюктуктун (суу, сүт ж.б.) табигый түрдө ылдый карай куюлган, жылган абалы; өзөн, арык, нук боюнча бир багытка бет алып жылуу. М.: (сууга карата) Ийрилип аккан чоң өзөн, Ийнеде учук жипке окшойт (Ж. Бөкөнбаев)[4:338].

Тим 1. Тынч, жөн, добушсуз, жымжырт. Мисалы, Көл да көшүп тим жатат, Көптөн сени күткөндөй (Ж. Бөкөнбаев) деген сөздөрдүн лексикалык маанисине дал келет жана бул сөздөргө карата омоним болуп кетет [5:553].

Кыргыз тилинин лексикасында кыскартылган саясий терминдердин орду өтө маанилүү. Анткени соңку жыйырма беш жыл ичинде мамлекеттин саясий системасынын түзүлүшү, эл аралык байланыштардын калыптанышы коомдо бир топ жаңы көрүнүштөрдүн, кубулуштардын пайда болуусуна өбөлгө түздү. Жогоруда көрсөтүлгөн кыскартылган саясий терминдердин арасында баш тамгаларынын кыскартылышынан түзүлгөн саясий терминдер басымдуулук кылат. Алар көбүнчө мамлекеттик бийлик бутактарынын, ведомстволордун, улуттук жана эл аралык уюмдардын аталыштарын билдирген саясий терминдер болуп саналат. Мындай саясий терминдерди бүгүнкү күндө басма сөз беттеринен кеңири кездештирүүгө болот:

1. “Өткөн жылдын соңунда КРдин ИИМдин (Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлиги) 10-башкы башкармалыгы, Жалал-Абад ОИИБ-нын (Областтык ички иштер министрлиги) 10-бөлүмү жана улуттук коопсуздук мамлекеттик

кызматы менен биргеликте, диний экстремизмди алдын алуу жана терроризмге каршы күрөшүү максатында, тинтүү жүргүзүү үчүн соттун уруксаты менен токтолмдун негизинде ыкчам тинтүү иштерин жүргүзүштү” (“Азия news” №1, 2016., 19-б).

2. УКМК (Улуттук коопсуздук мамлекеттик кызматы) алдындагы АКС (акча кредит саясаты) башчысы Бөкөнбай Казаков Баатыралиевдин лицензия берүү, министрликтеги “ар түрдүү” документ иштерине кызыгып, артын казып көрсө, кайырмакка илет беле?. (“Азия news” гезити №1, 2016, 9-б).

3. Андан соң КСДПнын (Кыргызстан социал-демократтар партиясы) өзү айткандай “торпедосу” Ирина Карамушкина каралмакчы болду (“Де-Факто” №50, 2014-ж., 2-б).

4. Эки министр эшикке “узатылганы” Өкмөт менен ЖКда (Жогорку Кеңеште) тынчтык жок (“Де-Факто” №50, 2014-ж., 2-б).

Айрым учурда бир эле мезгилдеги кыргыз тилдүү басма сөз беттеринде орус тилиндеги аббревиатуранын колдонулгандыгын да көрүүгө болот. Мисалы:

1. Айтор, абдан жаман иш болуп, президентке, анын СДПКсына (Социал-демократ партия Кыргызстана) катуу сокку урулду (“Азия news” гезити №1, 2016-ж., 5-б).

2. Кыргызстандын дээрлик бардык инфраструктурасы, турак-жайлары СССР (Союз Советских Социалистических Республик) маалында курулган (“Жаңы Агым” гезити 31.10.14. 16-б).

3.Россия Федерациясы менен сүйлөшүү жүргүзүп, ФМС (Федеральная миграционная служба) менен кара тизмеден чыгарууга биздин мамлекетке гана мүмкүнчүлүк түзүлдү (“Мекен инфо” гезити №37, 2015-ж. 10-б).

4. Ошого жетиши үчүн азыр тымызын аракеттер көрүлүп, алардын артында БУУ, ПРООН (Программа Развития Организация Объединённых Наций), АКШ элчилиги сыяктуу масондук уюмдар туруп жатат (“Жаңы Агым” гезити 31.10.14. 6-б.).

Жогоруда белгилегендей, кыргыз лексикасынын сөздүк запас менен байышы, түздөн-түз мамлекеттибиздеги ар кандай саясий кырдаалдарга көз каранды экендигин билдирет. Демек, ММКда кыскартылган сөздөрдүн орду өзгөчө орунга ээ.

Адабияттар:

1. Абдрахманов Т. А., Бектурганов К. Б., Канаев А. Б., Дүйшөналиев Ч. Д., Саясат таануу Б.: 2012.
2. Анапияева А. А., Кыргыз тилиндеги 1980-жылдан кийинки неологизмдер (басма сөз материалдары боюнча) [Текст] / К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети, 2013.
3. Карымшакова А. Т., Кыргыз тилиндеги жаңы кыскартуулар [Текст] / А. Т. Карымшакова. – Б.: К.Карасаев аты БИШК гуманитардык университети, 2002. – 68-73 б.
4. Кыргыз тилинин сөздүгү I бөлүк, Б.: 2011.
5. Кыргыз тилинин сөздүгү II бөлүк, Б.: 2011.
6. Карасаев Х. К. Кыргыз тилинин орфографиялык сөздүгү
7. Юридикалык атоолордун жана башка түшүнүктөрдүн орусча-кыргызча сөздүгү Б.: 2014.

Рецензент: к. ф.н., профессор Исабеков И. Н.